

ПРОПЕДЕВТИКА САМОСТІЙНОЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ

В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Л.М. Шевчук (м. Київ)

У статті вміщено аналіз педагогічної спадщини В. Сухомлинського на предмет опису пропедевтики самостійної творчої діяльності школярів.

Стаття содержит анализ педагогического наследия В. Сухомлинского на предмет содержания описания пропедевтики самостоятельной творческой деятельности школьников.

Ключові слова: В. Сухомлинський, самостійна діяльність, творча діяльність, творчість школярів, пропедевтика самостійної творчої діяльності.

Ключевые слова: В. Сухомлинский, самостоятельная деятельность, творческая деятельность, творчество школьников, пропедевтика самостоятельной творческой деятельности.

Постановка проблеми. Успішне життя у сучасному суспільстві в умовах ринкової економіки можливе лише для конкурентоспроможної особистості, яка здатна самостійно створювати власні продукти. Тому сьогодні перед школою стоїть завдання розширення потенційних можливостей школярів, розвитку їх творчої активності та самостійності.

Аналіз наукових досліджень. Проблему самостійності в оволодінні учнями знаннями розглядала низка науковців (М. Данилов, Ф. Дістерверг, Я. Коменський, І. Лернер, І. Песталоцці, П. Підласистий, Ж.–Ж. Руссо, О. Савченко, К. Ушинський та ін.). Зокрема сутність самостійної роботи розглядали Б. Єсіпов, Т. Ільїна, Г. Селевко, класифікацію її форм та видів – Т. Ільїна, І. Зайченко, О. Савченко, В. Ягупов та ін.

Різні аспекти творчої діяльності описували Г. Альтов, І. Верткін, А. Кусман, М. Меєрович, М. Петрович, Я. Пономарьов, А. Селюцький, В. Цуріков, Л. Шрагіна та ін. Зокрема сутність творчості досліджував Я. Пономарьов, технологію творчого мислення – М. Меєрович, Л. Шрагіна,

розвиток творчої уяви – В. Михайлов, П. Амнуель, умови розвитку творчої уяви – В. Левін, основи та методи науково-технічної творчості – В. Данченко, О. Гаріна-Домченко, Е. Злотин, В. Петров, О. Чус, Ю. Шевченко та ін.

Разом з тим, більш детального розгляду потребує проблема самостійної творчої діяльності, зокрема, її пропедевтика, яка, на нашу думку, досить детально описана у педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

Мета статті полягає у вивченні педагогічної спадщини В. Сухомлинського на предмет опису пропедевтики самостійної творчої діяльності школярів.

Основна частина. У результаті аналізу науково-методичних джерел виявлено такі трактування поняття творчості:

- «Творчість у прямому розумінні цього слова — створення духовних і матеріальних цінностей високої суспільної значущості...» [3, с. 287];
- «Творчість – діяльність людини, спрямована на створення нових матеріальних і духовних цінностей; передбачає наявність певних особистісних і процесуальних характеристик: здібностей, мотивів, умінь, інтуїції, уяви тощо» [2, с. 498].

Отже, сучасні науковці творчою вважають діяльність, яка призводить до створення продуктів, які вирізняються новизною, оригінальністю, не тільки суб'єктивною, а й суспільно значимою цінністю. Разом з тим, до творчої діяльності відносять і вільне оперування запасом наявних знань і способів діяльності з метою розв'язання нових, нестандартних завдань [1].

Творча діяльність характеризується такими якостями як оригінальність, продуктивність, винахідливість, комбінаторність тощо.

На думку низки науковців (Виготського Л., Занкова Л., Давидова В., Ельконіна Д. та ін.) для формування творчого мислення, набуття суб'єктивного досвіду творчої діяльності особистості, важливою є її навчальна діяльність. Досвід творчої діяльності передбачає використання раніше засвоєних знань у новій ситуації, самостійне бачення проблеми, способів її вирішення, комбінування раніше засвоєних способів в нові.

В. Сухомлинський під діяльністю розумів «працю і творчість, думку і почуття, що відображають, оцінюють і створюють красу» [8, с. 181]. Людина повинна підходити творчо до всякої праці (перетворювати працю у творчість). Як вершина духовного життя людини творчість є показником найвищого ступеня розвитку її інтелекту, почуттів, волі не лише для вчених, письменників, композиторів, видатних винахідників. Її елементи мають бути у праці робітників, селян, інженерів і техніків, учителів, лікарів.

«Творчість є діяльністю, в яку людина вкладає немовби частинку своєї душі, і чим більше вона вкладає, тим багатшою стає її душа.» [6, с. 507] Вище щастя людини полягає в усвідомленні в собі творчих сил, баченні себе як творця. Тому вже у школі дитина має бути не пасивним спостерігачем, а шукачем і відкривачем знань, творцем. Переживання творця забарвлюють одноманітну, напружену, втомливу працю школяра радісними почуттями.

За В. Сухомлинським, усвідомлення творчого елемента в житті та праці збагачує емоційне життя, збільшує сили дітей у боротьбі з труднощами, спонукає їх до оволодіння новими знаннями, гартує волю, сприяє розкриттю їхніх задатків, здібностей, нахилів. Творча діяльність, відповідна прагненням і нахилам дитини, сприяє оптимізації її морального обличчя – усуненню негативних і переважанню позитивних якостей.

На нашу думку, у педагогічній спадщині В. Сухомлинського досить детально висвітлено методи і прийоми для пропедевтики самостійної творчої діяльності школярів. Зокрема, описано набуття досвіду творчої діяльності школярами різного віку у колективі, коли творча особистість своєю працею і її наслідками справляє величезний позитивний вплив на тих, хто поряд з нею. Як пише талановитий педагог, творчість незримими ниточками об'єднує серця людей, одухотворення й натхнення однієї особистості породжує аналогічне в душах інших людей.

В. Сухомлинський наголошував, що «покликання творить той, хто творить саму людину,— всі, хто її виховує» [6, с. 559]. Тому під час колективної творчої діяльності велику роль відіграє особистий приклад педагога, який закоханий у

свою справу. У творах вченого описано як запалили в учнів вогник допитливості, інтересу до навчання, прагнення до творчості старший піонервожатий, молоді вчителі англійської мови та фізики, новий викладач математики (вожатий – мистецтвом різьблення, виготовлення виробів з глини, вчителька англійської мови – організацією вечорів відпочинку на англійській мові, постановкою п'єс та інсценівок, випуском радіогазети, створенням «музею англійського мистецтва», започаткуванням листування англійською мовою з дітьми з чотирнадцяти країн, вчитель фізики – роботою гуртка автоматичної і телемеханіки, викладач математики – розкриттям перед дітьми світу природи в числових зв'язках і залежностях, складанням задач, влаштуванням математичних вечорів, олімпіад, вікторин тощо). Адже «які б яскраві природні задатки не були закладені в дитині, вони не можуть проявитися, якщо поруч з дитиною не буде людини, палко закоханої в свою справу» [7, с. 90–91].

Особистість учителя приваблювала дитину ще й тоді, коли в ньому вона бачила прекрасного майстра. Наприклад, усі вчителі початкових класів у школі корифея української педагогіки уміли прищеплювати і окулірувати плодове дерево, вирощувати виноград, вчителі фізики виготовляли міцні й красиві інструменти для обробки дерева і металу, конструювали радіоприймачі, керували автомашиною, один учитель математики робив красиві меблі та інші предмети з дерева, другий — був прекрасним електротехніком і радіотехніком, третій — садівником і бджолярем, викладачі біології вирощували на навчально-дослідній ділянці високий урожай зернових культур тощо.

Більше того, у Павлівській школі прагнули, щоб завжди були учні, які за рівнем майстерності праці наближалися до вчителів, а в окремих випадках, навіть перевершували їх. Такі учні виконували самостійні трудові завдання творчого характеру. Навколо них групувалися менш досвідчені, молодші школярі, які виконували самостійну роботу меншої складності, що створювало атмосферу творчої праці.

Водночас В. Сухомлинський підкреслював важливість та необхідність виховання у дітей бажання працювати на благо суспільства, цитував слова з

народної педагогіки, яка вчить: з того часу, як дитина навчилася нести ложку від миски до рота, вона має працювати. Раннє залучення до такої діяльності призводить до того, що дитина на власному досвіді починає усвідомлювати, що без праці неможливе життя. Адже, втілюючи в матеріальні результати праці свій розум, майстерність, безкорисливу закоханість у справу кожна особистість гордиться своїми успіхами. Більше того, «лише досягши успіху, дитина може осмислити й пережити почуття власної гідності, своє місце в суспільстві» [3, с. 277].

Видатний педагог залучав школярів до посильної суспільно корисної праці. Наприклад, це робота над підвищенням родючості ґрунту; закладання полезахисної лісосмуги, саду, догляд кожним учнем за трьома стеблинами кукурудзи, вирощування двох кроликів тощо.

В. Сухомлинський прагнув, щоб якась значна суспільно корисна справа стала особистою мрією кожної дитини уже в молодшому віці. Так, 7-річні діти вирощували на відведених їм ділянках зернові й овочеві культури. Кожний клас початкової школи вирощував сіянці і саджанці плодкових дерев.

Діти знаходили радість, задоволення в самому процесі праці і результатом їхньої творчості були плоди першого урожаю. Наприклад, після трирічних старань, які супроводжувалися успіхами і невдачами, результатом праці дітей стало цвітіння персиків під вікнами школи.

7–8-річні діти разом з матерями і старшими сестрами та братами працювали в шовківницьких ланках, 9—10-річні хлопчики й дівчатка, крім того, ще й відбирали насіннєві качани кукурудзи, готували насіння овочевих рослин, збирали і вносили у ґрунт органічні добрива, 11—12-річні школярі сушили сіно, збирали овочі й фрукти, доглядали худобу на тваринницьких фермах, силосували кормові культури, очищали насіння, окремі хлопчики 12—14-річного віку працювали на тракторах тощо.

Разом з тим, вчений наголошував, що у звичайну, буденну працю необхідно вносити елементи творчості, адже творча праця підносить особистість у її власних очах, усвідомлення успіхів, досягнутих у праці посилює вольову активність школярів, зміцнює віру у власні сили та допомагає

кожному знайти серед багатьох життєвих доріг оптимальну для розкриття індивідуальних творчих здібностей.

Для того, щоб кожен школяр любив сам процес праці і відчував красу творчості, В. Сухомлинський прагнув до того, щоб праця дітей була різноманітною, сприяла розкриттю їхніх задатків і нахилів. Так, поряд з майстернею було обладнано кімнату для малюків, яка була обладнана столами з прикріпленими лещатами, містила 2 мініатюрних токарних і один свердлильний верстат, маленькі рубанки, пилки, набір інструментів для обробки металу, а металеві пластинки, дрот — усе необхідне для конструювання і моделювання. Зацікавлені школярі мали можливість працювати у гуртку юних майстрів.

Для дітей 7–11-річного віку було створено іграшковий «шкільний завод», «шкільну майстерню» рукоділля тощо. Крім того, молодші школярі займалися ліпленням, випалюванням, працювали на навчально-дослідній ділянці, в саду, на пасіці, на фермі.

«Кожне трудове завдання розраховане не лише на точне виконання вказівок педагогів, а й на виявлення ініціативи, творчості.» [3, с. 280] На думку видатного педагога, важливими є «творчий характер праці, поєднання зусиль розуму і рук», адже майстерність рук – «це матеріальне втілення допитливого розуму, кмітливості, творчої уяви», тому дуже важливо, щоб кожна дитина, починаючи з молодшого шкільного віку, мала можливість здійснювати руками свій задум [8, с. 168; 10, с. 252].

У праці підлітків використовувалися інструменти, що потребували складних рухів рук і пальців під час обробки пластмаси, дерева і м'яких металів. Поступово підлітки переходили до конструювання. Отже, для змісту трудової діяльності, умінь і навичок була характерна різноманітність та наступність. Усе, що робили діти в молодшому і середньому віці, прагнули розвивати, поглиблювати, ширше застосовувати у старших класах. Так, у 10–12-річному віці школяр умів обробляти ґрунт, вирощувати і збирати врожай зернових і технічних культур, вирощувати плодові дерева, працювати на

токарному і свердлильному верстатах тощо, у 14—15-річному віці це вже було керування трактором і автомашиною, у 16—17-річному віці школярі, керуючи трактором, орали, сіяли, вносили добрива. Водночас, у старших класах творча праця школярів поєднувалася із вивченням теоретичних проблем.

Описаний вище досвід показує, як розкриваючи в праці свої задатки, здібності, нахили, школярі набували умінь і навичок, необхідних для свідомого вибору професії. Однак, В. Сухомлинський застерігав, що надання переваги конкретному виду діяльності ще не визначає життєвий шлях школяра. «Задатки, здібності й нахили — як квітучий кущ троянди; одні квіти відцвітають, інші розкривають свої пелюстки.» [10, с. 254]

«Природі дитини властиве прагнення до змін, чергування, поєднання двох, трьох видів трудової діяльності, що мають свої характерні риси, специфіку операцій, умінь.» [7, с. 304] Тому у кожній дитині завжди було кілька захоплень. Талановитий педагог описував, як та сама дитина, яка із захопленням вирощувала рослини на ділянці або в теплиці, доглядала за тваринами, крім того, працювала в гуртку юних техніків або займалася художньою творчістю. І саме така різноманітність у діяльності приносила дитині велике задоволення.

В. Сухомлинський наголошував на тому, що дуже важливо, щоб у дитинстві кожна людина на практиці побачила втілення своїх творчих здібностей (у доступній для дитини мірі), оволоділа майстерністю в улюбленій справі та досягла значних успіхів. Почуття гордості, пережите у результаті досягнення успіху в улюбленій справі,— це перша іскра, що «запалює в душі дитини вогник творчого натхнення» [10, с. 253].

Для запалювання вогника, який сприятиме творчим здобуткам, корифей української педагогіки також використовував різноманітні методи, засоби і прийоми із романтичним забарвленням. Зокрема, вчений вважав, що діти повинні жити в світі краси, гри, казки, музики, малюнка, фантазії.

Уже з перших днів навчання у «Школі радості» видатний педагог вів дітей на природу (в ліс, в сад, на поле, луг, берег річки), навчав дітей бачити,

спостерігати, думати, створював разом з ними куточки краси. Дієвим знаряддям, за допомогою якого він відкривав дітям очі на навколишній світ, було слово. Переживаючи красу побаченого, діти сприймали найтонші відтінки слова, і, водночас, через слово краса природи входила не тільки в їхню свідомість, а й у душу і серце. Такі «подорожі» у природу були першим поштовхом до творчості, адже у дітей з'являлося бажання розповісти про красу, передати свої почуття і переживання.

Водночас В. Сухомлинський зауважував, що «було б наївно чекати, що дитина під впливом краси навколишнього світу відразу складе твір. Творчість не приходить до дитини з якогось натхнення. Творчості треба вчити. ... В цій справі дуже важливо відчуті емоційно-естетичні відтінки слова. Дитина навчиться складати твір тільки в тому разі, коли кожне слово перед нею — як готова цеглинка, якій заздалегідь приготовлене місце. І діти вибирають ту єдину цеглинку, яка підходить у цьому випадку» [10, с. 206].

На думку вченого, важливою умовою написання творів учнями є почутий від учителя опис природи, який допомагає їм зрозуміти і відчуті, як наочний образ можна передати словами – спочатку школярі повторюють твори педагога, поступово переходять до самостійного опису картин природи, що схвилювали їх. Так розпочинається індивідуальний процес дитячої творчості.

Аналізуючи педагогічну спадщину В. Сухомлинського ми бачимо, що учнівські твори – це результат великої роботи. Для їх написання, для того, щоб це стало улюбленою справою, було створено систему творчих письмових робіт: учителі, починаючи із дошкільного віку, вчили дітей складати твори за матеріалами спостережень над явищами природи, у V—VII класах – школярам пропонувалися теми, пов'язані з літературними творами, що вивчалися в школі, щороку учні писали твори за картинами видатних художників. Уже в I і особливо в II класі В. Сухомлинський прагнув, щоб кожна дитина мала індивідуальне завдання і доводила його до кінця.

Складені твори учні записували у колективні або індивідуальні альбоми. Так, уже з третьої чверті першого року навчання діти починали записувати

твори у книжки-картинки про природу та доповнювати їх ілюстраціями, використовуючи власну мову художніх образотворчих засобів.

Поступово потяг до малювання перетворювався у захоплення, все помітнішим ставало прагнення вихованців відтворювати на папері не лише враження від безпосередніх сприймань, а й образи, збережені в пам'яті.

Під час спостережень В. Сухомлинський побачив, «що дитячий малюнок, процес малювання — це частка духовного життя дитини. Діти не просто переносять на папір щось з навколишнього світу, а живуть у цьому світі, входять у нього як творці краси, дістаючи насолоду від неї.» [10, с.53-54] Чим глибшими були їх враження, чим яскравіші образи уяви, тим гострішою ставала потреба відтворити світ у лініях і фарбах. Водночас, діти прагнули розповісти про намальоване, – так малювання збагачувало мову дітей.

Водночас поштовхом до дитячої творчості було розглядання школярами картин відомих художників, підсилення сприймання образотворчого мистецтва за допомогою спостережень за природою, розповідей вчителя, слухання музики, читання художніх творів.

Слід зазначити, що у Павлиській школі слухання музики було невід'ємним аспектом розвитку школярів. Було створено фонотеку, яка містила інструментальні речі та пісні. З молодшого віку учнів поступово вводили у світ музичної культури — вчили слухати, розуміти, відчувати, переживати музику.

Перед слуханням музики, для налаштування на сприймання твору, педагог розповідав про реальну дійсність чи фантастичні картини, які відтворено в музичних образах. Діти слухали музику, потім розповідали, малювали, що уявили. Вони самі виготовляли сопілки і грали на них, навчалися грати на баяні і скрипці. Учні збиратися разом, щоб поспівати хором.

«Музика – уява – фантазія – казка – творчість – така доріжка, йдучи якою, дитина розвиває свої духовні сили. Казка, ...фантазія – животворне джерело дитячого мислення ...» [10, с. 66; 176]. Завдяки казці дитина має можливість пізнати світ не тільки розумом, а й серцем. В. Сухомлинський пише, що дитина може переказувати одну й ту саму казку п'ять, десять разів і щоразу відкриває в ній щось нове.

Через 3 місяці після початку роботи «Школи радості» видатний педагог обладнав Кімнату казки, створивши за допомогою старших школярів світ казкових образів. Кожна картинка, кожний створений наочний образ загострювали, підсилювали сприймання, сприяли глибшому розкриттю ідеї казки. Під керівництвом учителя діти вирізували з фанери дерева, кущі, будували казкові палаци, виготовляли фігурки казкових персонажів з пап'є-маше. Для школярів казка – це цілий світ, вони прагнули погратися іграшками-казковими героями, взяти участь в інсценізації, вносячи в казку гру своєї уяви. У Кімнаті казки зародилися ляльковий театр і драматичний гурток, діти там фантазували, створювали нові казки.

Крім казок школярі слухали та читали велику кількість авторських та народних творів різних жанрів, які теж сприяли польоту дитячої фантазії. Було створено «Острів чудес» із житлом та господарством Робінзона Крузо, ставок біля нього, країну Ліліпутію з крихітними глиняними мешканцями, ліс стародавньої Русі з Іллею Муромцем та Солов'єм-Розбійником, знайдено печеру злого Коція Безсмертного тощо.

Для дітей це були улюблені місця, у яких особливо яскраво палав вогник дитячої фантазії, творчості. Утім, насамперед зразок такої творчості їм показував педагог, який ділився з ними своїми думками, творами, віршами та допомагав школярам у створенні власних. Діти писали твори-мініатюри, казки, вірші, малювали, займалися різьбленням, вишиванням тощо.

Висновок. У педагогічній спадщині В. Сухомлинського детально описані різноманітні апробовані методи і прийоми, які є доцільними і дієвими для пропедевтики самостійної творчої діяльності школярів: особистий приклад вчителя та зразок діяльності старших талановитих товаришів, спостереження за природою, поєднане зі словом педагога, читання народних та авторських творів, слухання музики і розгляд картин, організація колективної праці з елементами творчої діяльності. Все перелічене вище є підготовчим та стимулюючим для самостійної творчої діяльності школярів.

Список використаних джерел

1. Ильина Т.А. Педагогика: курс лекций. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Т.А. Ильина. – М.: Просвещение. – 1984. – 496 с.
2. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: підручн. / О.Я. Савченко – К.: Грамота, 2012. – 504 с.
3. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. Том 1. – Київ: Радянська школа. – 1976. – С. 209–400.
4. Сухомлинський В.О. Людина неповторна / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. Том 5. – Київ: Радянська школа. – 1976. – С. 80–96.
5. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. Том 1. – Київ: Радянська школа. – 1976. – С. 403–637.
6. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. Том 3. – Київ: Радянська школа. – 1976. – С. 283–582.
7. Сухомлинський В.О. Павлицька середня школа / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. Том 4. – Київ: Радянська школа. – 1976. – С. 7–390.
8. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. Том 1. – Київ: Радянська школа. – 1976. – С. 55–206.
9. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. Том 4. – Київ: Радянська школа. – 1976. – С. 393–626.
10. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. Том 3. – Київ: Радянська школа. – 1976. – С. 7–279.
11. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. Том 2. – Київ: Радянська школа. – 1976. – С. 419–654.
12. Сухомлинський В.О. Суспільство і вчитель / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. Том 5. – Київ: Радянська школа. – 1976. – С. 108–122.